

IŠKODUOTI „STEPONO DEVINTUKĄ“

Aistė Bimbirytė-Mackevičienė

LIETUVOS KULTŪROS TYRIMŲ INSTITUTAS

Saltoniškių g. 58, LT-08105 Vilnius

aiste.bimbiryte@lnm.lt

aiste.bimbiryte@gmail.com

Straipsnyje tyrinėjama naujo Vilniaus gyvenamųjų namų komplekso „Stepono devintukas“ (Šv. Stepono g. 27 ir 29) priešistorė. Pradedant nuo teritorijoje esančių XIX a. pab. – XX a. pr. relikto, t. y. į šiuolaikinę architektūrą integruotų senųjų pastatų, skaitytojas vedamas laiku atgal supažindinant jį su senojo užstatymo atsiradimo aplinkybėmis, kaita, pirmine atskirų objektų paskirtimi ir tiesioginę įtaką komplekso raidai turėjusių asmenų biografijomis.

REIKŠMINIAI ŽODŽIAI: „Stepono devintukas“, Šv. Stepono priemiestis, pramoninė architektūra, Antanas Tiškevičius, kolekcija, XIX–XX a.

Vos prieš keletą metų, po 2005–2009 m. trukusių statybos darbų, Vilniaus autobusų stoties pašonėje, Šv. Stepono g.¹ 27 ir 29, iškilo naujas gyvenamųjų namų kvartalas „Stepono devintukas“². Iki tol, regis, čia nebuvo nieko, kas galėtų patraukti praeivio žvilgsnį, tik pakrypusios tvoros juosiamas asfaltuota aikštelė, silikatinių plytų sandėliai ir keletas neišvaizdžių statinėlių. Šiandien pastarieji jau atrodo kitaip: atidengus autentišką mūrą šiuolaikinės architektūros fone jie išduoda tikrąjį savo amžių ir čia apsilankiusiems primygtinai perša klausimus apie vietos istoriją, aplinkybes, keitusias jos veidą, tikrąją,

pirminę, statinių paskirtį bei tuos, kurių dėka jie atsirado. Tokių klausimų grandinė ir yra šio tyrimo metodas ir pagrįstai gali būti vadinama istoriniu kodu, kurį tinkamai surinkus ši miesto dalis suskamba visiškai naujai. Iki šiol 84 senamiesčio kvartalas buvo beveik netyrinėtas, apsiribota keletu paviršutiniškų istorinių apybraižų ar trumpomis archeologinių tyrimų ataskaitomis, daugiau dėmesio skiriant nebent netoliese esančiai Šv. Stepono bažnyčiai (84 b kvartalas). Vienintelis autorius, kuris sistemingai apibendrina Vilniaus priemiesčių architektūrą, išlieka Nijolė Lukšonytė-Tolvaišienė, savo leidinyje *Istorizmas ir modernas Vilniaus architektūroje* atskirą pastraipą skyrusi būtent šiame tekste nagrinėjamai teritorijai³. Tikimasi, jog tekstas taps paskatinimu

¹ Gatvės pavadinimas ne kartą keitėsi, ir priklausomai nuo laikmečio ji buvo vadinama Rūdninkų traktu, Stepono Didžiąja, Šv. Stepono, Tarybų ar K. Būgos gatve (iki 1990).

² Šiuo metu skirtingi „Stepono devintuko“ korpusai sužymėti atitinkama tvarka: Nr. 27, 27 A, 27 B, 27 C, 27 D, 27 E, 27 F, 29.

³ Nijolė Lukšonytė-Tolvaišienė, *Istorizmas ir modernas Vilniaus architektūroje*, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2000, p. 75.

1. Dabartinis buvusių mechaninių dirbtuvių (kairėje) ir kalvės (dešinėje) vaizdas gyvenamųjų namų komplekse „Stepono devintukas“ Vilniuje, Aistės Bimbirytės-Mackevičienės nuotrauka, 2016

Present situation
of the apartment complex
“Stepono devintukas”, 2016

kitiems atidžiau pažvelgti į sostinės paribius ir pamatyti juos kaip vertingą senojo miesto dalį, nepelnytai stokojančią tyrėjų dėmesio. Tad pagrindinis šiam tyrimui keliamas tikslas yra išlikusiems statiniams vienalaikės, t. y. XIX a. pab. – XX a. pr. situacijos rekonstrukcija, apimanti ne tik architektūrinį, bet ir kultūrinį lauką.

Tai, ką akis lengvai atpažįsta kaip „svetimą“, iš esmės yra vos keturi objektai: vienas butams ir du kotedžams pritaikyti pastatai [1 il.], kurių vienas perstatytas iš autentiškų plytų, bei požeminėje automobilių stovėjimo aikštelėje esanti lokomobilio tunelio dalis. Prie jų taip pat derėtų priskirti dar vieną – nedidelį namą palei gatvę, kuriame šiuo metu veikia Narkotikų kontrolės departamentas prie LR vyriausybės, ir kuris, kaip netrukus paaiškės, siekia kur kas senesnius laikus nei anksčiau minėti.

Tiriant pavyko gauti itin vertingą šaltinį – statybų metu ir prieš jas darytas nuotraukas⁴. Ši medžiaga neginčijamai rodo, jog kadaise šioje vietoje būta tankaus užstatymo, o pagrindinė pastatų paskirtis – pramoninė [2, 3 il.]. Robertas Žukovskis, 2005–2006 m. sklype Šv. Stepono g. 29 atlikęs archeologinius žvalgomuosius tyrimus ir archeologinius žvalgymus, ataskaitoje teigia,

⁴ Už jas esu nepaprastai dėkinga UAB „Archinova“ specialistams.

kad į čia stovėjusius pastatus Antrojo pasaulinio karo metais pataikė aviacinė bomba ir visiškai juos sugriovė. Pokariu atstatomųjų darbų nesiimta, o „buvusių pastatų vietoje įrengta asfaltuota aikštelė, šalia pastatyti įvairios ūkinės paskirties mūriniai, mediniai, metaliniai statiniai, veikė remonto dirbtuvės“⁵. Tyrimo vietoje, be daugybės mūro, stambių griuvenų, gelžgalių, degėsių ir anglių, archeologai net 1,82 m gylyje rado pertvarinės sienos liekanas, taip pat rūsų žymes, grindų iš gelsvos, pilkos ir melsvos spalvos plytelių, puoštų tęstiniu geometrinio gėlių ornamentu, fragmentus, židinio pėdsakus. Visi radiniai datuoti XIX a. pab. – XX a. pr.⁶

Žukovskio teiginį dėl karą pergyvenusiu pastatų likučių ir naujai sklype atsiradusių statinių paskirties patvirtina 1965 ir 1989 metų situaciniai brėžiniai: pirmasis jų parengtas ruošiant Vilniaus autobusų stoties projektą⁷ [4 il.], antrasis – Vilniaus senamiesčio regeneravimo

⁵ Robertas Žukovskis, „Žvalgomieji tyrinėjimai ir žvalgymai Šv. Stepono g. 29“, in: *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2006 m.*, Vilnius: Lietuvos kultūros paveldo departamentas, Lietuvos archeologijos draugija, 2007, p. 405.

⁶ *Ibid.*

⁷ Vilniaus miesto stoties rajono detalaus išplanavimo projektas, Vilnius, 1965, in: Vilniaus regioninis valstybės archyvas (toliau – VRVA), f. 1011, ap. 5, b. 187, l. 5.

2. Buvusios mechaninės dirbtuvės statybų metu, UAB „Archinova“ archyvas, 2008

Former mechanical workshop during the latest construction works in 2008

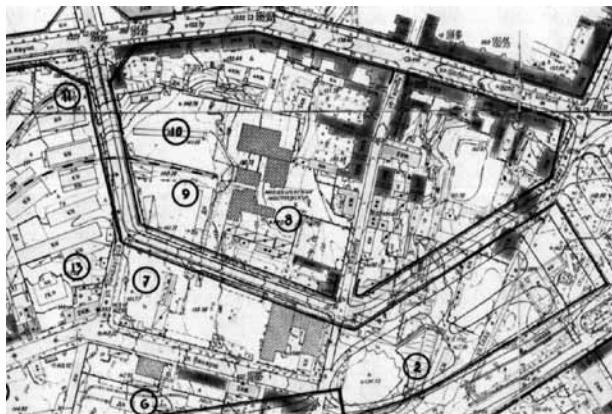
projekto korektūros tikslais atliekant atskirų kvartalų žvalgomočius tyrimus⁸ [5 il.]. Iš čia matyti, kad per kiek daugiau nei trisdešimt metų situacija dabartinio „Stepono devintuko“ teritorijoje keitėsi nežymiai: be keleto „išsibarsčiusių“ menkaverčių statinių, abiejuose planuose vienintelis didesnis pastatas prie gatvės yra iki šių dienų išlikęs namas Šv. Stepono g. 27 (dab. Narkotikų kontrolės departamentas prie LR vyriausybės) [6 il.], jam iš kairės – nemaža aikštelė, o gilumoje – per

⁸ Vilniaus senamiesčio regeneravimo projekto korektūra. Vilniaus senamiesčio kvartalų 84–93 išankstiniai žvalgomieji tyrimai: fotofiksacija, t. 2, 1989, in: VRVA, f. 1019, ap. 11, b. 4393.

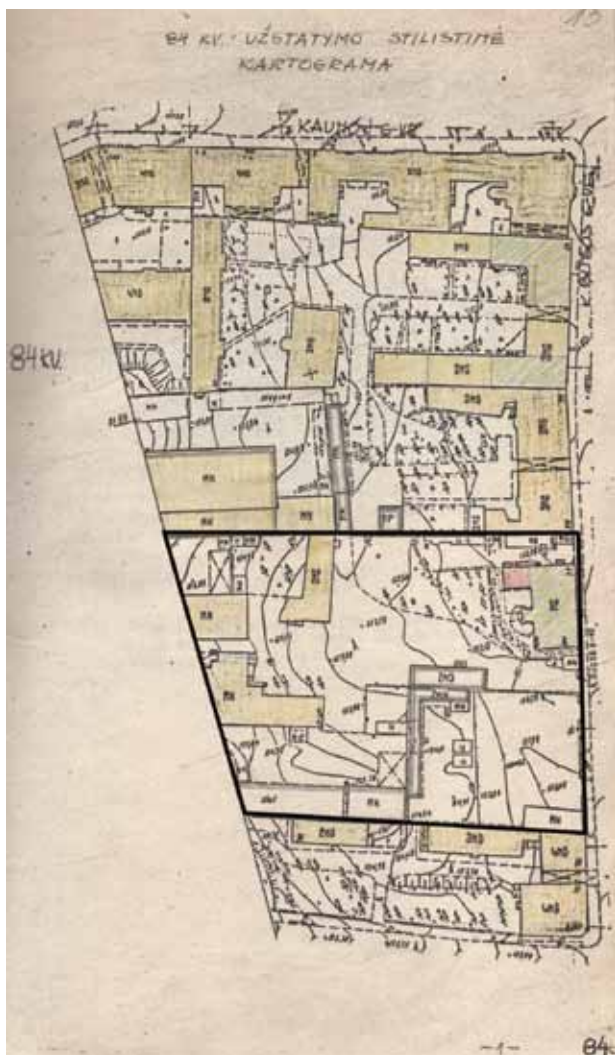
3. Buvęs lokomotyvo tunelis statybų metu, UAB „Archinova“ archyvas, 2008

Former locomotive tunnel during the latest construction works in 2008

4. Teritorijos dab. Šv. Stepono gatvėje vaizdas 1965 m., in: VRVA, f. 1011, ap. 5, b. 187

General view of St. Stephen Street in 1965

5. Teritorijos dab. Šv. Stepono gatvėje vaizdas 1989 m.,
in: VRVA, f. 1019, ap. 11, b. 4393

General view of St. Stephen Street in 1989

kelis sklypus išsidėstęs stambesnių statinių kompleksas, 1965 m. plane pažymėtas Nr. 8 ir eksplikacijoje įvardytas kaip „Grūdų paruošų ir kombinuotų pašarų pramonės K-to remonto dirbtuvės“. Regis, vieno iš jų turis ilgai šiek tiek kito, tačiau iš esmės situacija liko ta pati, kurią palyginus su dabartine, tampa aišku, jog minėtos dirbtuvės taip pat yra į nūdienos architektūrą įkomponuoti XIX a. pab. – XX pr. reliktai.

Tuo tarpu ankstesnį užstatymą, taigi ir architektūrinės šio kvartalo netektis geriausiai atskleidžia turimų duomenų palyginimas su istorikų iki šiol plačiai naudojamu 1938 m. miesto planu, dar žinomu kaip Didžiojo Vilniaus miesto planas (*Plan wielkiego miasta Wilna*)⁹. Čia aiškiai matome tai, ko vėlesniuose dokumentuose jau nerasime, – pilną perimetrinį užstatymą, kuri sudaro nemažas prie pat gatvės buvęs U formos pastatas su priestatais dabartiniame Šv. Stepono g. 29 sklype, už jo – per abu sklypus nusidriekęs didžiulis, akivaizdžiai pramoninis statinys, dar toliau – tankus mažesnių pastatų tinklas [7 il.]. Taigi šių ansamblio elementų „dingimo“ aplinkybės dabar atrodo pakankamai aiškios, t. y. Antrojo pasaulinio karo įvykiai. Jų geriausiu liudinininku yra Jano ir Januszo Bułhakų nuotraukų albumas, atsiradęs netrukus po dramatiškų 1944 m. liepos mėnesio susirėmimų. Fotografų užfiksuotuose Šv. Stepono gatvės vaizduose nesunkiai atpažinsime mums rūpimus objektus: jau minėtą ilgą, į abu sklypus įsiterpusį pastatą (Nr. 25 ir 27) ir mažesnę, išsilaikiusią iki šių dienų (Nr. 28). Pats faktas, kad toks atpažinimas apskritai įmanomas, liudija, jog teritorija plynu lauku nevirto per vieną naktį – mūriniai „kiautai“ tebestovėjo, tačiau vietoj jų atstatymo, kaip ir daugeliu kitų atvejų, buvo pasirinktas kur kas paprastesnis karo padarinių „tvarkymo“ modelis.

Vis dėlto Bułhakų palikimo vertė yra ne tik patys vaizdai, bet ir greta jų pateikta informacija: nurodyta,

⁹ Straipsnyje naudojama šio plano fragmento kopija, esančia Vilniaus kvartalo 84 b tarp Šv. Stepono, Panerių ir Algirdo gatvių istorine apybraiža; VRVA, f. 1019, ap. 11, b. 4794, p. 23.

kad nuotraukose užfiksuoti pastatai yra „Lietūkio“ elevatorius ir sandėliai¹⁰. Šios žinutės dėka pavyko rasti ir patį faktą patvirtinantį dokumentą. Lietuvos centrinio valstybės archyvo „Lietūkio“ dokumentų fonde esama kelių bylų, pavadintų „Žinių lapai apie malūnus, fabrikus ir kitas įmones“. Vienoje jų, datuotoje 1941 m. gruodžio 22 d., yra anketa, skirta būtent Šv. Stepono g. 29 name buvusiam elevatoriui¹¹. Tikslaus laiko, kada šis nekilnojamas turtas atsidūrė organizacijos rankose, išsiaiškinti nepavyko. Kita vertus, Lietuvos žemės ūkio kooperatyvų sąjungos veiklą tyręs V. Lukoševičius teigia:

Kaip valdybos pirmininkas darydamas pranešimą visuotiniame „Lietūkio“ suvažiavime 1940 m. gegužės 10 d. jis [P. Šalčius] nurodė, kad sužinojus, jog Vilnius ir jo sritis tikrai bus perduoti Lietuvai, „Lietūkis“ nusiuntė į Vilnių savo atstovus, nors ten dar tebebuvo SSRS kariuomenė. Su vietos lietuvių organizacijomis jie išsiaiškino, ko miestui ir sričiai labiausiai trūksta. „Tuojau buvo paruošta 80 vagonų su pačiomis reikalingiausiomis prekėmis; tos prekės įvažiavo į Vilnių dar tą pačią dieną, kai tik į jį įžengė Lietuvos kariuomenė.¹²

Taigi tikrai ne anksčiau kaip 1939 m. spalio 28 dieną. Kad Vilniaus skyrius spėtas įkurti dar tais pačiais metais, rodo 1939 m. „Lietūkio“ apyskaita, nors elevatoriaus,

¹⁰ Tenka apgailestauti, kad šios nuotraukos tekste nėra pateikiamos: dėl paveldėtojų tebeturimų autorinių teisių jų publikavimas yra komplikuoatas. Su už šį klausimą atsakingu teisinišku susisiekti nepavyko. Galima tik paminėti, kad visas 1944 m. darytų nuotraukų albumas skaitytojams yra nesunkiai pasiekiamas, nes jį 2009 m. išleido Lietuvos dailės muziejus; *Vilnius, 1944: Jano ir Janušo Bulhakų fotografijų archyvas*, sudarytoja Margarita Matulytė, Vilnius: Lietuvos dailės muziejus, 2009.

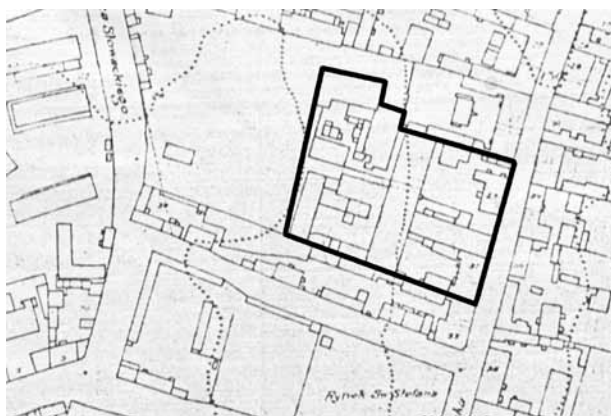
¹¹ Žinių lapai apie fabrikus, malūnus ir kitas įmones, 1941, in: Lietuvos centrinis valstybės archyvas (toliau – LCVA), f. 599, ap. 6, b. 127, l. 30.

¹² Vincentas Lukoševičius, „Lietuvos žemės ūkio kooperatyvų sąjunga „Lietūkis““, in: *Pinigų studijos*, Vilnius: Lietuvos bankas, 2006, Nr. 2, p. 49.

6. Namas prie gatvės Šv. Stepono g. 27 (buv. kontora), 1989, in: VRVA, f. 1019, ap. 11, b. 4393

House at St. Stephen Street 27 (former office) in 1989

7. Sklypų Šv. Stepono g. 27 ir 29 (buv. 29 ir 31) vaizdas prieš Antrąjį pasaulinį karą, 1938, in: VRVA, f. 1019, ap. 11, b. 4794

Situation of 27 and 29 (former 29 and 31) St. Stephen Street before World War II in 1938

atrodo, čia dar nebuvo¹³. Kita vertus, jis jau minimas greta tokios pat paskirties Kauno, Šiaulių ir Klaipėdos statinių 1940 m. išleistame informaciniame „Lietūkio“ leidinyje, kartu pažymint, kad mieste veikia ir naftos gaminių sandėliai¹⁴. „Lietūkio“ valdybos posėdžių protokoluose toks objektas pradeda figūruoti 1940 m. vasarį, kai buvo patvirtinta iš lietuvių ir vokiečių technikos bendrovės Vilniaus elevatoriui perkamų diržų sąskaita¹⁵. Visa tai leidžia daryti išvadą, kad pastatais Šv. Stepono gatvėje pradėta naudotis 1940 m. pradžioje. Tad kas buvo jų šeimininkai iki tol?

Atsakymo į šį klausimą raktas slypi pastatų numeracijoje. Jau minėta, kad šiandieninis „Stepono devintuko“ adresas yra Šv. Stepono g. 27 ir 29. Vis dėlto prieškarui jis buvo kitoks. Tai, kad numeriai keitėsi, jau galima įtarti žvelgiant į minėtas Bulhakų nuotraukas, mat nors pagal jau turimus duomenis („Lietūkio“ elevatoriaus anketą) fotografuoti Šv. Stepono g. 29 buvę pastatai, jie stebėtinai primena tuos, kuriuos ir šiandien galima atpažinti esant gretimame sklype. Galiausiai bet kokias abejones išsklaido 1938 m. miesto planas, kuriame aiškiai matyti, jog dabartiniai Šv. Stepono g. 27 ir 29 anuomet buvo atitinkamai 29 ir 31. Tai neišvengiamai pats svarbiausias dėmuo norint tiksliai nustatyti šios vietos tarpukario savininkus ir gyventojus, mat jis tiesiogiai veda prie kito šaltinio – vadinamųjų „Vilniaus miesto namų registracijos knygu“, pildytų 1919–1939 m.¹⁶, ir 1940 m. rašytų „Namų savininkų pranešimų apie gyventojus

butų mokesčių klausimu“¹⁷. Išskirtinai vertingos pirmosios, nes jose surašyti ne tik konkrečių namų gyventojų vardai ir pavardės, bet taip pat jų tėvų vardai, gimimo data ir vieta, užsiėmimas, šeimyninė padėtis, išpažįstama religija, nurodoma, kada ir iš kur atvykę, kada tuo adresu įsiregistravo ir išsiregistravo. Tyrinėjamoms valdoms skirta po dvi tokias knygas. Iš jų ir paaiškėja, kad abiejų sklypų, čia stovėjusių namų ir fabrikų savininkas 1919 m. buvo grafas Antanas Tiškevičius (1866–1920), o nuo 1921-ųjų – jau našlaujanti jo žmona Elena Civinskytė-Tiškevičienė (1878–1947). Dokumentai rodo, kad grafų rankose valda Šv. Stepono g. 31 (dabar – Nr. 29) išsilaikė bent iki 1940 m., o greta buvusioji – iki 1937 m., kai Tiškevičienė ją pardavė Šopeno g. 3 name gyvenusiam žydai Aronui Dreizenštokui. Vis dėlto didžiausia intriga tampa ne pats nuosavybės turėjimo faktas, o tai, kad pastatas tuometiniu adresu Šv. Stepono g. 31 buvo Tiškevičių gyvenamoji vieta. Maža to, name rezidavo ne pavieniai asmenys, o net kelios giminės kartos: iki 1920 m. išvežimo į Rusiją čia gyveno pats grafas Antanas Tiškevičius, nuo 1919 m. vasaros – iš Varšuvos parvykusi jo žmona, 1932 m. kartu su pora tarnų persikėlusį į butą Napoleono a. 8, iki 1922 m. – duktė Marija¹⁸, kuri ir vėliau, jau su vyru Jonu Adolfu Pliateriu-Zyberku ir trejetu vaikų¹⁹ bent keletą kartų per metus atvykdavo iš Daugpilio²⁰ aplankyti artimųjų, taip pat Tiškevičių sūnus

¹³ 1939 metų apyskaita, Kaunas: Lietūkis, 1940, p. 14.

¹⁴ Kas yra Lietūkis: kaip ūkininkai ir vartotojai bendromis jėgomis gali atlikti ūkinius reikalus, Kaunas: Lietūkis, 1940, vidinis viršelis, p. 8–9.

¹⁵ „Lietūkio“ valdybos protokolų knyga, 1939–1940, in: LCVA, f. 599, ap. 3, b. 2513, l. 105.

¹⁶ Vilniaus miesto namų registracijos knyga: Šv. Stepono g. 29, in: LCVA, f. 64, ap. 6, b. 10769 (1919 06 04 – 1931 03 16); LCVA, f. 64, ap. 6, b. 10771 (1931 02 03 – 1940 01 23); Šv. Stepono g. 31, in: LCVA, f. 64, ap. 6, b. 10775 (1919 06 04 – 1931 06 09); LCVA, f. 64, ap. 6, b. 10776 (1931 01 30 – 1940 02 20).

¹⁷ Namų savininkų pranešimai apie gyventojus butų mokesčių klausimu, 1940, in: LCVA, f. 415, ap. 4, b. 86 (l. 122–128, Šv. Stepono g. 29 ir 31); LCVA, f. 415, ap. 4, b. 78 (l. 127–128, Šv. Stepono g. 31).

¹⁸ Marija Tiškevičiūtė (1899 01 10 (29) Kretingoje – 1985 01 38 Toronto) kartu su motina į Šv. Stepono gatvės namus atvyko 1919 m. vasarą iš Varšuvos. 1922 m. rugpjūčio 19 d. Vilniuje iškėję už Jono Adolfo Pliaterio-Zyberko (1892 02 28 Kościelec – 1955 03 21 Szczawno-Zdrój).

¹⁹ Marija Tiškevičiūtė ir Jonas Adolfas Pliateris-Zyberkas susilaukė trijų vaikų: Andriaus (g. 1923), Jono (1926 06 26 – 2006 12 29 Toronto) ir Barbaros (g. 1925).

²⁰ Daugpilio apylinkėse Pliateriai-Zyberkai valdų turėjo nuo seno. Šiuo atveju paminėjimas dokumentuose „iš Daugpilio“ greičiausiai reiškia Liksnos dvarą Latvijoje.

Mykolas, nuo 1921 m. drauge su žmona Antanina Ivanovaite, o nuo 1922 m. ir dukrele Elena²¹ nuolat „kursavęs“ tarp namų Šv. Stepono gatvėje ir dvarelio užmiestyje²². Tad kaipgi vienos garsiausių Lietuvos didikų giminės atstovai atsidūrė ten, kur didžioji dalis gyventojų buvo geležinkelio, fabrikų tarnautojai bei prekybininkai, ir kiek jie susiję su šios vietos architektūriniu veidu?

Grafas Antanas Tiškevičius gimė Lentvaryje 1867 m. sausio 6 d.²³ [8 il.]. Jis buvo penktasis iš dvylikos Juozapo Tiškevičiaus ir Sofijos Horvataitės vaikų. Kaip ir broliai, mokėsi Peterburge, vėliau žinių sėmėsi Žemės ūkio ir miškininkystės institute Pulavuose. Studijuota kryptingai – grįžęs troško žinias pritaikyti praktiškai. Vis dėlto parvykęs netruko susivokti, jog ūkininkavimas gimtiniame reikštų „tik rinkti činšą iš smulkiųjų žemvaldžių“²⁴, ir ėmė dairytis naujų veiklos sričių. „Nuo seno jaučiau savyje prekybininko gyslelę“²⁵, – vėliau kalbės Tiškevičius. Modernios pramonės poreikį visų pirma diktavo pati visuomenė, taip pat svarbų vaidmenį vaidino daug šioje

²¹ Vilniaus namų registracijos dokumentus taip pat mačiusi L. Narkowicz teisingai pastebėjo, kad jie suteikia visiškai naujos informacijos apie Antano ir Elenos Tiškevičių sūnų Mykolą Juozapą (1897 03 19 Paryžiuje – 1955 Ščecine). Ilgą laiką buvo manoma, o ir tikra pusseserė S. Potocka taip teigė, kad Mykolas buvo nevedęs ir vaikų neturėjo. Tuo tarpu šie dokumentai rodo ką kita – jaunas Tiškevičius apie 1921 m. vedė Kaune (Šiauliuose?) gimusią Jono ir Marijos Ivanovų dukterį Antaniną Aleksandrą (g. 1898 04 02 ar 1898 03 13), su kuria susilaukė paauglystėje mirusios dukters Elenos (1922 07 21 – 1935 08 01).

²² Tiksliai įvardyti Mykolo Tiškevičiaus dvarelį sudėtinga dėl neaiškios rašysenos, bet, rodos, kad tai yra Botorija. Deja, šiuo metu tokiu ar panašiu pavadinimu egzistuojančios vietovės aptikti nepavyko. Dokumente pažymėta, kad ji yra netoli Vilniaus.

²³ Paprastai literatūroje grafo gimimo data nurodomi 1866 m. Vis dėlto Vilniaus miesto namų registracijos knygoje nurodyta 1867 m. sausio 6 d. Tokie duomenys pateikiami ir tekste.

²⁴ Wincenty Kosiakiewicz, „Trzy dni w Wilnie“, in: *Kraj*, 1897, Nr. 47, p. 471.

²⁵ *Ibid.*

8. Grafas Antanas Tiškevičius, XIX a. pab., in: Kretingos muziejus, IF-6925

Count Antoni Tyszkiewicz, late 19th c.

sirtyje nuveikusių šalių, pavyzdžiui, Anglijos, situacija ir nesunkiai išsilavinusiems, keliaujantiems aristokratams prieinama tokio pobūdžio informacija. Pobaudžiavinėmis sąlygomis besistengianti išsilaikyti lietuviškoji dvarininkija taip pat vis drąsiau jautėsi šioje srityje, mat neretai tokia veikla tapdavo galimybe stabilizuoti keblią finansinę padėtį. Galiausiai ir pavyzdžių bei palaikymo toli ieškoti nereikėjo – kadaise entuziastingas fabrikantas, technikos naujienų žinovas buvo paties Antano tėvas, savo laiku įsteigęs vinių fabriką Lentvaryje (1870). Taigi verslumo nuojauta buvo tiek pat įgyta, kiek ir „įgimta“. Realiais darbais ji turėjo virsti ne anksčiau 10 deš. pradžios, mat bet kokių tokio pobūdžio sumanymų realizavimas turėjo reikalauti milžiniškų investicijų.

O jos jaunojo grafo atveju galėjo atsirasti tik vienu atveju – po senojo grafo mirties 1891 m. Juozapas Tiškevičius tapo vienu stambiausiu to meto žemvaldžiu: palikimą sudarė apie 30 dvarų su palivarkais Vilniaus, Vileikos, Trakų, Telšių, Ukmergės, Mozyriaus ir kt. pavietuose, o jų dalybos užtruko net iki 1897 metų. Įspūdinga 2 866 075 rublių suma²⁶ įvertintas turtas negalėjo nedaryti įtakos likusiems gyviesiems. Ir išties palikimas „atrišo rankas“ išsilavinusiems, energingiems įpėdiniam ir netruko virsti iki šiol architektūros ir parkotvarkos šedevrais tituluojamomis rezidencijomis, drašiais, novatoriškais projektais bei dosnia mecenatyste, o pačius paveldėtojus užkėlė ant visuomenės „pjedestalo“. Tą puikiai iliustruoja Vilniaus viešąjį gyvenimą aprašanti XIX a. pab. – XX a. pr. spauda ir amžininkų prisiminimai. Štai viename 1895 m. *Kraj* numeryje rasime žinutę apie nežinia kurių Tiškevičių organizuotą pobūvį, „pajvairintą mėgėjišku teatru, kuriame būrys lenkų *high-life*’o talentingai suvaidino keletą prancūziškų komedijų²⁷. Janina Žultovska mini lentvariškio Vladislavo Tiškevičiaus surengtus „gyvuosius paveikslus“²⁸. Būtent šiuo laiku, bėgant pirmiesiems metams po tėvo mirties ir paveldėtojams besimėgaujant gaivalinga aristokratiška kasdienybe, ėmė ryškėti netipiška Antano Tiškevičiaus pozicija.

Tapęs visateisiu Kairėnų (Vilniaus pav.), Kasčiukiškių (Trakų pav.), Butrimonių (Trakų pav.), Podšacės (Ukmergės pav.), Osoveco (Mozyriaus pav.) ir Polesės (Švenčionių pav.) dvarų šeimininku²⁹, jis turėjo visas

²⁶ Grafo Juozapo Tiškevičiaus įpėdinių turto dalybų aktas, 1897, in: Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyrius (toliau – LMAVB RS), f. 148, b. 304, l. 1–11.

²⁷ „Z Wilna“, in: *Kraj*, 1895, Nr. 10, p. 27.

²⁸ Janina z Puttkamerów Żółtowska, *Inne czasy, inni ludzie*, Londyn: Polska fundacja kulturalna, 1998, p. 12.

²⁹ *Ibid.* Pagal šį dokumentą vyriausiam Antano broliui Aleksandrui teko Kretinga, Darbėnų dalis, Dunilovičiai, Baltoji Vokė, Ostrožanka ir Savičiai, Vladislavui – Lentvaris, Korsakai ir Machnovičiai, Juozapui – Daugirdiškės, Dembina, Kageliškės, Užutrakis, Rogozinas, Buchovščizna ir Izabelinas, Feliksui – Palanga, Lelčica ir Vysokojės (Aukštasis) dvaras.

sąlygas įsikurti viename iš jų, kaip kad padarė broliai Aleksandras, Vladislovas, Feliksas ir Juozapas, apgyvendinę ir išpuoselėję jiems tekusias užmiesčio valdas. Antano rezidencija greičiausiai būtų tapę prie pat Vilniaus esantys Kairėnai, ir jei tikėsime šią giminę plačiai aptarusia Liliana Narkowicz, kuri laiką grafo čia iš tiesų gyventa ir net buvo parengtas mūrinių rūmų projektas³⁰. Vis dėlto senųjų medinių Lopacinskių rūmų nepakeitė nauji, o kadaise plačiai garsėjęs Kairėnų parkas taip ir liko nesutvarkytas – jau 1894 m. sausio 8 d. neslėpdamas džiaugsmo *Kraj* korespondentas iš Vilniaus pranešė:

grafas Ignotas Korvinas-Milevskis po dešimties metų, praleistų mūsų mieste, apleidžia jį nežinia kuriam laikui, o galbūt ir visam. Savo namą, o tiksliau rūmus, su dideliu skoniu, rafinuotai įrengtus ir vertinamus maždaug 200 000 rb pardavė už 85 000 rb grafiui Antanui Tiškevičiui. <...> žmogus jaunas, išsilavinęs ir geros valios, jau leidęs apie save sužinoti plačiam miestiečių ratui. Geriausias to įrodymas, kad per pastaruosius Miesto valdybos rinkimus turėjo daugiausia šansų gauti burmistro postą. Gerai, kad būtent į tokias rankas pateko grafo Milevskio rūmai.³¹

Minėta žinutė jau leidžia apčiuopti pagrindinius grafo interesus ir asmenybės bruožus, tačiau šiuo požiūriu ji nė iš tolo neprilygsta Varšuvos publicisto Wincento Kosiakiewicziaus³² 1897 m. vizito Vilniuje įspūdžiams. Kiek skeptiškai įvertinęs senąjį miestą (ką didžiąja dalimi įtakėjo apsilankymas vėlyvą rudenį), teksto autorius džiaugėsi galįs aprašyti net keletą čia gyvenančių ryškių asmenybių. Jų tarpe ir mūsų grafą:

³⁰ Liliana Narkowicz, *Muzealnicy i kolekcjonerzy: zbiory rodziny Tyszkiewiczów i ich rola w zaborze rosyjskim*, Wrocław: Wrocławskie Towarzystwo Naukowe, 2013, p. 175.

³¹ „Wilno“, in: *Kraj*, 1894, Nr. 2, p. 20.

³² Wincenty Kosiakiewicz (apie 1860–1918) – lenkų poetas, dramaturgas ir publicistas. Dirbo garsiausiuose to meto leidiniuose *Biblioteka Warszawska*, *Gazeta Polska*, *Tygodnik ilustrowany*, *Ateneum* ir daugelyje kitų.

Energingas ir simpatiškas žmogus, jau nusipelnęs nepaisant savo jauno amžiaus <...>. Ėmėsi jis gaivinti Lietuvos pramonę, kuri iki šiol sau tik tylutėliai snaudė. Iš karto matyti, kaip į tai įsitraukęs. Grafas Tiškevičius vos trisdešimt dvejų, o jau prieš septynerius metus piliečių buvo renkamas miesto galva. Išties, jo pagrindinis bruožas tas, kad myli savo Vilnių, čia nuolat gyvena ir sako, kad jei tik nereikėtų, į jokių užsienį apskritai nevyktų. <...> populiarį figūrą mieste, kuris jam dalina vieną simpatiją po kitos, labai malonus su aplinkiniais (sakoma, kad grafas yra „demokratas“), giedro veido ir dažnai besišypsantis.³³

Taigi nusižengdamas šeimos tradicijai vienas iš Juozapo Tiškevičiaus sūnų apsigyvena mieste, o visą savo dėmesį ir lėšas nukreipia į Vilnių. Veikli, patraukli asmenybė nuolat patekdavo į spaudos akiratį, tad nieko keisto, kad ir apie jo „pramonės gaivinimo“ darbus visuomenė sužinojo vos šiems prasidėjus:

Stepono gatvėje esantis didelis p. Bžozovskio garinis malūnas pateko į grafo Antano Tiškevičiaus rankas, kuris po reikalingų pertvarkymų imasi ten steigti kepyklą, ketinančią visą miestą aprūpinti kepiniais, bet pirmučiausia, pigia ir kokybiška duona. Šiandien valgydami duoną stengiamės negalvoti apie tai, kad atkeliauja ji iš dirbtuvių, kur aplink tešlą nuolat sukasi purvini vaikai, vištos, katės ir naminiai šunys <...>. Taip kad didžiausią gyvenimo poreikį, pikliuotą ir rupią duoną, grafas Tiškevičius ketina iškepti visai higienišku ir pigiu būdu.³⁴

Netrukus jis pats taip apibūdins situaciją versle:

Malūnas mūsų laikais keblus interesas. Rusiškų miltų konkurencija yra milžiniška: ten ir žemę turi geresnę nei

mūsuose, ir darbo jėga pigesnė, bet svarbiausia – negirdėtai vietinei pramonei palankūs geležinkelio tarifai, kur miltai prilyginami neapdirbtiems grūdams. Įsigijęs malūną tariau sau – būtina išvystyti „pirmų rankų“ sistemą. Tuo tikslu įkūriau kepyklą, ir, kas natūraliai seka po to, atidariau mieste savo kepinų parduotuves. Kepykla jau veikia kaip įmonė, negana to, gera įmonė. Pastačiau patobulintas Barbeckerio sistemos krosnis, kur duona kepama be lyžių, kepėjų vienu metu dirba dvylika, o dienos produkcija atneša 450 rublių pelno. Kaip tik šiuo metu keliamės į naują pastatą, įrengtą atsižvelgiant į naujausius šioje srityje pasiekimus, kurių dėka produkcijos naudą bus galima padidinti iki 1500 rublių per dieną.³⁵

Tiek 1896 m. viltingas pranešimas (reklama?), tiek po metų pasirodęs interviu byloja apie plačius grafo užmojus. Tokiems reikėjo stambių finansinių injekcijų. Ir nors savo padėtimi Tiškevičius vargu ar galėjo skūstis, be Vilniaus žemės banko paslaugų išsiversti nepavyko, o greičiausiai ir neketinta – prekybininko vardą mini sąlyginai daug šios institucijos bylų, rodančių drąsius (taigi neišvengiamai rizikingus) sprendimus bei nuolatinį skolinimąsi. Kita vertus, reikia pripažinti, kad jei grafas būtų disponavęs tik savo lėšomis, ženkli dalis tyrimui aktualių klausimų šiandien neabejotinai liktų neatsakyta, o komplekso rekonstrukcija vargu ar apskritai taptų įmanoma, nes imant paskolas ir įkeičiant turtą sudaryti įvertinimo raštai retai kada apsieidavo be tokiai užduočiai reikalingų situacinių planų ir brėžinių. Visi šie Vilniaus žemės banko ir Vilniaus miesto valdybos Statybos skyriaus dokumentai, šiandien saugomi Lietuvos valstybės istorijos archyve (atitinkamai 544 ir 938 fondas), yra nepakeičiami atkuriant Tiškevičiaus idėjas atspindėjusio komplekso vaizdą.

Jau žinome, kad investicijoms vietos ieškančio grafo žvilgsnį Šv. Stepono priemiestis patraukė XIX a. 10 deš. viduryje. Tuomet sklypų Nr. 1233/4 ir Nr. 1236 savininku buvo bajoras Liudvikas Baltramiejus Bžozovskis. Tiškevičius užsiminė, kad „gelbėdamas bičiulį, įsigijau vienintelį tuo metu mieste katalikų rankose buvusį pono

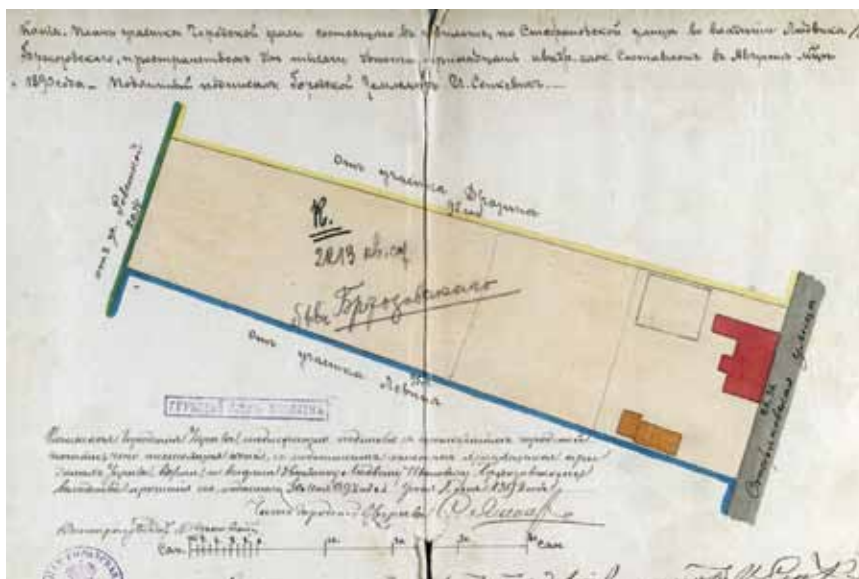
³³ Wincenty Kosiakiewicz, *op. cit.*, p. 470–471. Kiti asmenys, atkreipę korespondento dėmesį: Česlovas Jankovskis, Juozapas Montvila, kun. Viktoras Fronckevičius, dr. Ipolitas Jundzilas, Mykolas Venslavskis, grafas Adomas Pliateris, paties Antano brolis grafas Vladislovas Tiškevičius, Povilas Konča ir Stanislovas Vankovičius.

³⁴ A. R. Z., „Wilno“, in: *Kraj*, 1896, Nr. 46, p. 22.

³⁵ Wincenty Kosiakiewicz, *op. cit.*, p. 471.

9. Liudviko Bžozovskio sklypas
 Šv. Stepono gatvėje
 (pos. 1233/1234), 1890,
 in: Lietuvos valstybės istorijos
 archyvas (toliau – LVIA),
 f. 544, ap. 1, b. 11671

Plot no. 1233/1234 on
 St. Stephen's Street, property
 of Ludwik Brzozowski, in 1890

Bžozovskio malūną³⁶. Ar tas bičiulis ir buvo pats Bžozovskis? Pastarasis nekilnojamojo turto Šv. Stepono gatvėje savininku tapo 1890 m., kai šį jam perleido jo paties tėvas Jonas Steponas, turėjęs jį nuo 1859 m. ir pats čia gyvenęs. Vos tapęs šeimininku, Liudvikas iš karto paėmė 18 000 rb paskolą iš Vilniaus žemės banko ir per 1890–1892 m. pastatė čia garinį malūną. Projektas kasmet pareikalavdavo naujų sutarčių su banku, tad labiausiai tikėtina, kad jo sumanytojas galiausiai atsidūrė nepavydėtinoje padėtyje ir liko vienintelė išėitis – parduoti malūną. Pirkimo sutarties neturime, tad nurodyti tikslią datą ir kainą, kurią sumokėjo Tiškevičius, sunku. Kita vertus, būsimajam šio turto valdytojui sandėris turėjęs būti patrauklus: priemiestis dar nebuvo tankiai apgyventas, valdos didelės (2213 kv. sieksnių, t. y. maždaug 10 074 kv. m), čia pat geležinkelis, o ir pradžia darbams jau buvo padaryta³⁷ [9 il.]. Savas idėjas įgyvendinti pradėta labai greitai: turto įkeitimo dokumentai byloja, kad jau 1895–1897 m. čia vyko intensyvios statybos, iš viso atsiėjusios 258 500 rb (konstrukcija 166 664 rb, garo mašinų, katilų, apšvietimo elektra ir kt. įrengimas dar

³⁶ *Ibid.*

³⁷ Vilniaus žemės banko byla dėl grafo Antano Tiškevičiaus nekilnojamojo turto Šv. Stepono gatvėje Vilniuje įkeitimo, 1890–1909, in: Lietuvos valstybės istorijos archyvas (toliau – LVIA), f. 544, ap. 1, b. 11669, l. 54–91.

91 836 rb). Taip per kelerius metus Šv. Stepono gatvės gale iškilo modernus pramoninis kompleksas, atspindintis, pasak Kosiakiewicziaus, keturis pagrindinius grafo „interesus“: malūną, kepyklą, mechaninių produktų ir žemės ūkio mašinų bei įrankių gamybą³⁸. Veiklos sričių su metais tik daugėjo, tad atitinkamai keitėsi ir valdų turinys: naujų paskolų dėka ilgainiui iškilo lentpjūvė, keiaus liejykla, atsirado požeminis tunelis lokomobiliui, vandens bokštas, plėsti ar visiškai perstatyti senieji pastatai. Intensyvi plėtra atsispindi mažiausiai šešis kartus sudarytose situacinėse schemose: 1896 m.³⁹, 1899 m.⁴⁰, 1901 m.⁴¹, 1903 m.⁴², 1904 m.⁴³, 1914 m.⁴⁴ [10, 11 il., 1 lentelė]. Taip pat susidaro įspūdis, kad bent iki XX a. pr. daugiausia dėmesio buvo skiriama būtent duonos pramonei. Grafo čia būta išvalgaus ir strategiško – pasirūpinta

³⁸ Wincenty Kosiakiewicz, *op cit.*

³⁹ Vilniaus miesto valdybos byla dėl grafo Antano Tiškevičiaus prašymo statyti mechanines dirbtuves ir duonos kepyklą, 1896–1909, in: LVIA, f. 382, ap. 1, b. 1700, l. 3.

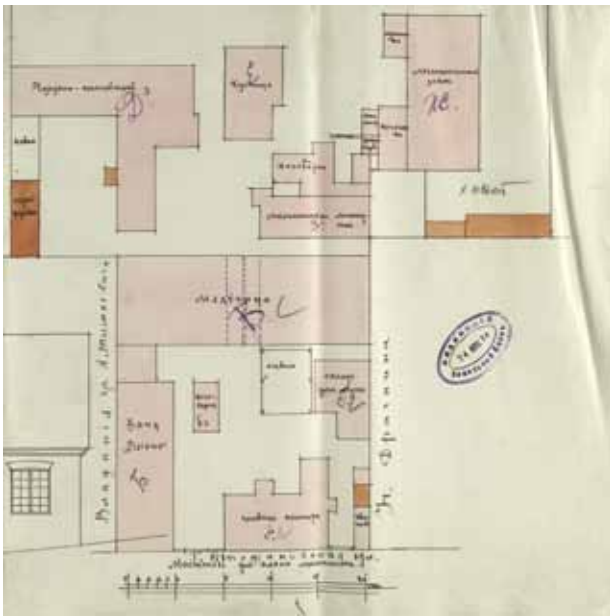
⁴⁰ *Ibid.*, l. 14a.

⁴¹ Vilniaus žemės banko byla dėl grafo Antano Tiškevičiaus nekilnojamojo turto įkeitimo (planai), 1901–1914, in: LVIA, f. 544, ap. 1, b. 11670, l. 4.

⁴² LVIA, f. 382, ap. 1, b. 1700, l. 93a.

⁴³ *Ibid.*, l. 121 a.

⁴⁴ LVIA, f. 544, ap. 1, b. 11670, l. 14.

10. Šv. Stepono g. 27 (buv. 29) užstatymo planas, 1914, in: LVIA, f. 544, ap. 1, b. 11671

Plan of 27 (former 29) St. Stephen Street in 1914

ne tik tuo, kad apskritai būtų kuo pakeisti „purvinių vaikų, vištų, kačių ir naminių šunų“ draugijoje atsirandančius gaminius, bet ir tinkama savo produkcijos sklaida. Krautuvės išties steigėsi viena po kitos: jei 1897 m. jų buvo 24, tai jau 1902 m. Tiškevičiaus prekybos tinklą sudarė 68 parduotuvės, išsidėsčiusios visame mieste. Ne tik kokybė, kaina, bet ir pats prekyviečių interjeras skyrėsi nuo to, ką iki tol siūlė kiti – visos krautuvėlės buvo vienodos, švarios, baltai išdažytos, pusapvalėmis iškabomis⁴⁵. Prekybininko atkaklumą ir išmonę šioje srityje vainikuoja Gedimino kalno bokšte 1901–1905 m. veikusi kavinė, statų šlaitą įveikusiems lankytojams siūlusi pasilepinti bandelėmis, kava, arbata ar kitokiais nealkoholiniais gėrimais⁴⁶.

⁴⁵ Wincenty Kosiakiewicz, *op. cit.*

⁴⁶ Mečislovas Jučas, *Gedimino aikštė Vilniuje*, Vilnius: Lietuvos TSR Mokslų akademija, Lietuvos istorijos institutas, 1980, p. 75.

11. Mechaninių dirbtuvių Šv. Stepono g. 27 (buv. 29) rekonstrukcijos projektas, 1914, in: LVIA, f. 544, ap. 1, b. 11671

Reconstruction project of the former mechanical workshop, 1914

Vis dėlto Tiškevičiaus veikla neapsiribojo rinkos išmanymu. Varšuvietis korespondentas pastebėjo, kad „visuomenės poreikių styga smarkiai groja grafo Antano sieloje“⁴⁷. Aiškėja, kad grafas pramoninį kapitalą visais įmanomais būdais stengėsi panaudoti miesto labui. Šv. Stepono priemiestyje iškepta duona buvo tiekama į globos įstaigas, pavyzdžiui, Savičiaus ligoninę, kur jos, vyriausiojo gydytojo Ipolito Jundzilo nuomone, kokybiški gaminiai ženkliai pagerino ligonių būklę⁴⁸. Taip pat buvo siūloma apšviesti elektra pagrindines miesto gatves, tam panaudojant garo malūno motorų energiją⁴⁹. Projektas buvo rimtai svarstomas komisijos, nors jo baigtis taip ir lieka neaiški. Be to, suvokdamas, paties grafo žodžiais tariant, „kad darbas kepykloje yra išskirtinai sunkus“, jis pavyzdžingai rūpinosi savo darbuotojais: „ryte kepėjas

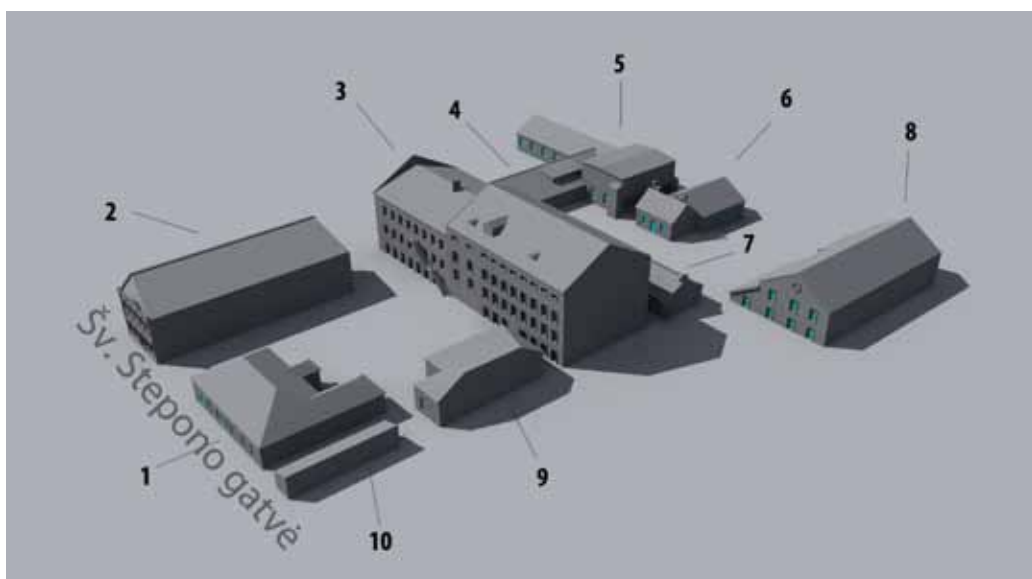
⁴⁷ Wincenty Kosiakiewicz, *op. cit.*, p. 470.

⁴⁸ *Ibid.*, p. 472.

⁴⁹ „Wilno“, in: *Kraj*, 1896, Nr. 49, p. 22.

I lentelė. 1896–1914 m. grafo Antano Tiškevičiaus sklype Šv. Stepono g. 29 (dab. 27) buvusių statinių suvestinė

Nr.	1896 m. projektas	1899 m. projektas	1901 m. projektas	1903 m. projektas	1904 m. projektas	1914 m. projektas (sudarytas ant 1901 m. situacinės schemos)	Pastabos
1.	Gyvenamasis namas	Kontora	Gyvenamasis namas (D.)	Kontora	t. p.	t. p. (A.)	Statytas XVIII a. pab.
2.	Arklidės	Duonos kepykla	t. p. (E.)	t. p. (su gyvenamosiomis patalpomis)	t. p.	Pirtys (B.)	Kiemo priekyje, galu į gatvę. Šioje vietoje pastatas stovėjo jau 1890 m.
3.	Malūnas ir sandėliai	t. p.	t. p. (F.)	t. p.	t. p.	t. p. (B.)	4 a.
4.	Sandėlis I	Arklidės	Naujas pastatas (C.)	Arklidės	t. p.	Ketaus liejykla (D.)	Kiemo gale už malūno.
5.	-	Liejykla	Dirbtuvės su priestatu (A.)	Liejykla (išplėsta arklidžių sąskaita)	t. p.	Nežymėta	
6.	Kalvė	t. p.	t. p. (išplėsta, K.)	t. p.	t. p.	t. p. (E.)	Išliko iki šių dienų.
7.	Katilinių mašinų skyrius ir mechaninės dirbtuvės	t. p.	t. p. (Y.)	t. p.	t. p.	t. p. (3.)	Išliko iki šių dienų.
8.	-	Lentpjūvė	t. p. (B.)	t. p.	t. p.	t. p. (Ž.)	
9.	Duonos kepykla	t. p.	Sandėlis (H.)	t. p.	Sandėlis ir valgykla (išplėsta)	Miltų sandėlis (Γ.)	
10.	-	Sargo namelis	t. p.	t. p.	t. p.	Nežymėta	Galų į gatvę.
11.	-	-	Aušintuvas	t. p.	Vandens kubilas ir aušintuvas	Nežymėta	
12.	-	-	Vandens siurblinė (bokštas)	t. p.	t. p.	Nežymėta	
13.	-	Sandėlis II	-	Worthingtono vandens siurbliai	Worthingtono vandens siurbliai	Nežymėta	Pristatyta prie mechaninių dirbtuvių.
14.	-	-	-	Skardos cinkavimo dirbtuvės	t. p.	Planas nesiekia pastato vietos	
15.	Tunelis lokomobiliui, įrengtas apie 1910 m. Dalis išliko iki šių dienų.						

12. Šv. Stepono g. 27 (buv. 29) XIX a. pab. – XX a. pr. užstatymas pagal 1896–1914 m. brėžinius:

1. Gyv. namas / kontora; 2. Kepykla / pirtys; 3. Malūnas ir sandėliai; 4. Arkklidės / ketaus liejykla;
5. Ketaus liejykla; 6. Kalvė; 7. Katilinių mašinų skyrius ir mechaninės dirbtuvės; 8. Lentpjūvė;
9. Kepykla / miltų sandėlis; 10. Sargo namelis, archit. Lino Mackevičiaus rekonstrukcija, 2016

Reconstruction of 27 (former 29) St. Stephen's Street according to 1896–1914 drawings:

1. Residential house / office; 2. Bakery / baths; 3. Flour mill and warehouses; 4. Stables / cast iron foundry;
5. Cast iron foundry; 6. Forge; 7. Mechanical workshop; 8. Sawmill; 9. Bakery / flour storage; 10. Guardhouse

gauna kavos, duonos ir sviesto, pietūs jo susideda iš sriubos su mėsa, kepsnio su daržovėmis, pavakariams vėl gauna mėsos su daržovėmis, o vakare dar arbatos su bandelėmis⁵⁰, o kur dar tam laikui nemenka 30 rublių alga. Būtina paminėti miesto reikmėms ne kartą be jokio atlygio perleistus nuosavus sklypus⁵¹, Proto negalią turinčių žmonių prieglaudos-miestelio projektą Kairėnuose⁵², Lukiškėse įrengtą skverą, parkelio su tvenkiniu ant Tauro kalno projektą ir galiausiai, atsižvelgus į kvalifikuotų ūkininkų ir miškininkų trūkumą, 1902 m. pateiktą projektą politechnikumui Vilniuje įkurti, kuris, deja, nesulaukus valdžios pritarimo taip ir liko nerealizuotas⁵³.

⁵⁰ Wincenty Kosiakiewicz, *op. cit.*, p. 471.

⁵¹ „Dar“, in: *Kurjer Litewski*, 1906, Nr. 114, p. 2.

⁵² „Wilno“, in: *Kraj*, 1897, Nr. 34, p. 18.

⁵³ Plačiau apie tai: „U hr. Antoniego Tyszkiewicza“, in: *Kraj*, 1902, Nr. 35, p. 370.

Skaitytojas pastebės, kad visa ši veikla, taip pat ir anksčiau pateiktos schemos bei brėžinių pagrindu sukurta vizualizacija [12 il.] daugiausia siejasi tik su pramonei skirta valda Šv. Stepono g. 29 (dab. 27). Deja, jokių Vilniaus žemės banko dokumentų, planų ar kitokių vaizdinių šaltinių, kurie leistų tiek pat atkurti kaimynystėje buvusio užstatymo vaizdą, nepavyko rasti iki šiol. Galima kelti prielaidą, kad šis nekilnojamas turtas paprasčiausiai nebuvo įkeistas, tad dokumentacija buvusi ne tokia gausi ir jeigu ji išliko, tuomet viso to reikėtų ieškoti kitur. Vis dėlto teoriniu lygmeniu šioji tokia rekonstrukcija įmanoma.

Jau žinome, kad užstatymas šioje vietoje buvo perimetrinis. Pagrindinis gyvenamasis namas, vėliau tapęs grafo šeimos rezidencija, neabejotinai turėjęs būti arčiausiai gatvės. Iki 2005 m. atliktos fotofiksacijos rezultatai rodo, kad iki statybų sklypą juosusi tvora sumūryta iš

2 lentelė. Namų savininkų pranešimai apie gyventojus butų mokesčių klausimu: Tiškevičienei Elenai priklausantys Šv. Stepono g. 31, 1940 sausio 29 d., in: LCVA, f. 415, ap. 4, b. 86, l. 127-128.

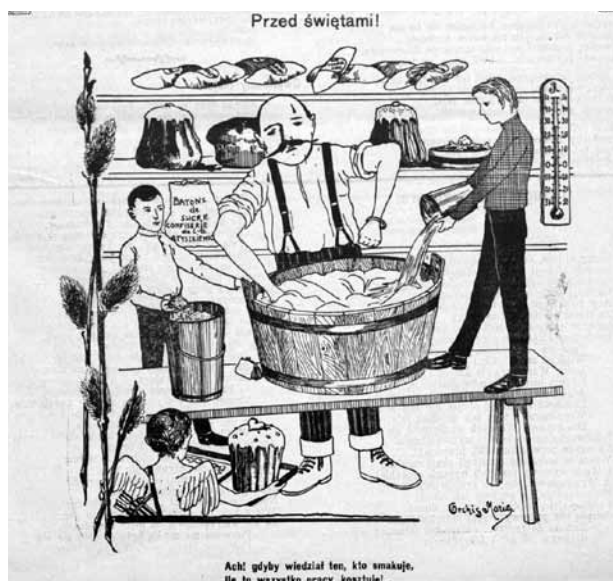
Butų Nr.	Buto šeimininko pavardė, vardas, tėvo vardas, kada ir kieno duotas pasas ar kitas jį atstojantis dokumentas ir jo Nr.	Buto šeimininko gimimo metai arba amžius	Buto šeimininko užsiėmimas	Kuriame aukšte butas	Bute yra		Asmenų skaičius bute	Buto aukštis metrais	Bendras viso buto grindų plotas kv. m	Kiek užimta kambarių verslo ar savarankiško darbo reikalams	Ar bute yra patogumai				Kokia sutarta buto nuoma su priklausiniais mėnesiui	Nuomos vertė tų butų, kurie užimti savininko ar naudojami nemokamai ar kitom sąlyg.	Pastabos
					Kambarių	Virtuvių					Vandentiekis	Kanalizacija	Vonia	WC (klozetas)			
1.	Liaudies mokykla	Mokykla		I II	10 11	1 1	-	3, 30 3, 60	567, 50	-	Yra	Yra	-	Yra	455 Lt		
2.	Tiškevičius Mykolas, s. Antano, I. liud. Nr. 3436/30 V. M. S.	1897	Prekybininkas	I	5	1	2	3, 55	124,30	-	Yra	Yra	Yra	Yra	-	60 Lt	Kaip namų savininkas už butą nemoka
3.	1) Brontvainas Georgijus. Vynų dirbtuvė „Centrovyn“ 2) Arkinas Izraelis	Dirbtuvė		Suterenas	5	-	-	2, 50	176, 86	5	Yra	Yra	-	-	80 Lt		Brantvainas ir Arkinas yra šios dirbtuvės bendradarbiai
4.	Darnekas Jonas, s. Jono, k. kn. Nr. 300/2	1893	Mokyklos sargas	I	1	1	7	3, 20	49, 85	-	Yra	Yra	-	-	20 Lt		
4a.	Sandėlis, užimtas namų savininkės	-	-	I	1	-	-	3, 20	19, 20	-	-	-	-	-		10 Lt	
5.	Verigas Viktoras, s. Antano, D. Nr. 13595/ 12275/ III-23. V. M. S.	1889	B. valdin.	II	3	1	5	3, 30	85, 80	-	Yra	Yra	-	-	40 Lt		
6.	Pilickis Mykolas, s. Juozo, I. liud. Nr. 184923-II/III Gelž. Vald.	1906	darbininkas	Salkos	2	1	3	2, 20	47, 45	-	Yra	Yra	-	-	20 Lt		
7.	Baltruškevičius Kazys, s. Antano, I. liud. Nr. 2441/ 30, V. M. S.	1875	Namų sargas	I	1	-	6	3, 15	52, 75	-	-	-	-	-		20 Lt	
8.	Dreizenštokas Aronas, s. A..., gyv. Šopeno g. 3-4.	1890	Pirties savininkas	I II	12 3	- -	- -	3, 50 3, 50	197, 60	15	Yra	Yra	Yra	Yra	83, 30 Lt		Pirtis iš dviejų aukštų ir vonios gyventojams.

paskirų čia stovėjusių pastatų plytų, tačiau kairiajame kampe matyti ir nedidelis autentiškos sienos fragmentas, kuris leidžia teigti, jog namas buvo tipiško tam laikmečiui geltono mūro, greičiausiai tinkuotas, puoštas rustika. Šiek tiek informacijos šia tema suteikia ir jau minėta 1940 m. registracijos knyga, pateikianti duomenis apie butų ir kambarių juose skaičių, lubų aukštingumą ir pan. [2 lentelė]. Taigi 8 butai, kuriuos, įskaitant sandėlį ir pirtį, sudarė 54 kambariai bei 6 virtuvės, išdėstyti per tris aukštus ir „salką“, t. y. mansardą. Bendras jų visų plotas 1321,30 kv. metro. Problema ta, kad iš pateiktų duomenų lieka neaišku, kiek pastatų aprašyta. Greičiausiai ne mažiau trijų, nes vien viešoji pirtis ir mokykla buvo išsidėčiusios per du aukštus: atitinkamai 15 kambarių (197,60 kv. m) ir 21 kambarys (567,50 kv. m). Nurodyta, kad sūnaus Mykolo apartamentus sudaro 5 kambariai su virtuve. Logiška būtų manyti, kad kadaise grafų užimama erdvė buvusi kur kas didesnė. Apie dėdės namus priemiestyje S. Potocka rašo:

1905 m. Antanas Tiškevičius pardavė rūmus Šv. Jurgio skersgatvyje kunigaikštieniui Oginskienei ir perkėlė savo miestietišką rezidenciją į Šv. Stepono gatvę, kur turėjo erdvų mūrnamį, pertvarkytą į estetišką rūmelį. Keistokų proporcijų, išpuoštas gražiais senoviniais baldais ir meno kūriniiais, jis turėjo ypatingą charakterį ir didelį privalumą – artimą kaimynystę su pramonine teritorija. Gausios prekybinės ir pramoninės įstaigos, reikalavusios vis didesnės finansinės kontrolės, ir toliau plėtėsi.⁵⁴

Šios eilutės verčia suklusti. 1897 m. buvo viešai prabilta apie planus Kairėnuose steigti miestelį, 1898 m. kartu su Vilniaus žemės banko direktoriumi Juozapu Montvila ir Vilniaus privataus pramonės banko vadovu Karoliu Salmonovičiumi Tiškevičius yra išrenkamas Pramonės tarnautojų draugijos garbės nariu, tų pačių metų žiemą Šv. Jurgio skersgatvyje įvyksta „pats prabangiausias sezono pokylis, žavėjęs nuostabiais tualetais ir rūmų puošmenomis, į kurį susirinko apie 200 kviestinių svečių ir kur, be šeiminių artimųjų, buvo galima

⁵⁴ Zofia Potocka z Tyszkiewiczów, *op. cit.*, l. 14.

13. Grafo Antano Tiškevičiaus karikatūra, in: *Bomba*, 1910, Nr. 8, viršelis

Caricature of Count Antoni Tyszkiewicz, 1910

sutikti pačius garsiausius žemvaldžius: Oginskius, Pliaterius, Mineikas, Lenskius, Jelenskius, Komarus, Drohojovskius, Rėmerius, Končas, Lubieneckius, Ževuskius, Salmonovičius ir daugelį kitų⁵⁵. Sparčiausia pramoninio komplekso ir verslo plėtra taip pat fiksuojama 1895–1904 m., 1902–1903 m. pasirodo ne vienas straipsnis apie gausius Tiškevičiaus meno kolekcijos ir bibliotekos rinkinius, o 1906 m. įkuriama Vilniaus mokslo ir meno draugija, kurios pirmasis posėdis 1907 m. vasario 20 d. buvo numatytas „Antano Tiškevičiaus namuose Tiltogatvėje“⁵⁶. Akivaizdu, kad tai grafo sėkmės laikas, kurį jis pasitiko tebegyvendamas Šv. Jurgio skersgatvyje.

Vis dėlto jau 1909 m. pasirodo eiliuotos „įžvalgos“, o netrukus 1910 m. satyrinio leidinio *Bomba* viršelį papuošia ir kandi miesto geradarių karikatūra [13 il.]:

⁵⁵ *Ibid.*, l. 21–23.

⁵⁶ V. Tiškevičiaus laiškas L. Uziemblai, 1907, in: LMAVB RS, f. 151, b. 238, l. 12.

Jo kadais magnato būta:
Gausūs turtai, gražūs rūmai...
Bet nuo sosto nusodintas
Šiandien be namų, atstumtas.⁵⁷

Tad vargu ar grafas į Šv. Stepono gatvę kėlėsi tiesiog vedamas noro būti arčiau savo verslo reikalų. 1903 m. Tiškevičiaus gariniame malūne kilo didžiulis gaisras, atnešęs 150 000 rublių nuostolių. Nereikia pamiršti ir ekonominės krizės, prasidėjusios 1899 m. gale, bei darbininkų streikų 1903–1904 m. ir 1908–1909 metais. Dar pridėjome konkurenciją, ir taps aišku, kad didieji projektai ėmė nepasiteisinti, todėl dėl gerokai pasikeitusios finansinės padėties palikti puošnius namus grafas buvo paprasčiausiai priverstas. Kartu su šeima į miesto pakraštį turėjo iškelti ir Šv. Jurgio skersgatvyje buvę meno kūriniai:

Įvairūs giminės atstovų portretai, įamžinę didžias istorines asmenybes, vaivadas, etmonus, seniūnus, jų žmonas, dvasininkus iš Tiškevičių giminės, nutapyti garsiojo Aleksandrovičiaus, Karolio Radvilos „Pono Mieliausio“ rūmų dailininko. Tai buvo meistriškos jo Lohoiske padarytos kopijos, skirtos giminės nariams. Iš jų išsiskyrė du dideli Dolabellos portretai, *grand naturelle* vaizduojantys karalių Steponą Batorą ir Jonušą Tiškevičių, Kijevo vaivadą. Rūmuose buvo dideli rinkiniai Saksonijos, Vienos, prancūziško, rusiško ir lenkiško porceliano bei daugybė senovinio sidabro. Taip pat buvo iš Višniovecio dvaro patekusių marmurinių biustų rinkinys: Jono Sobieskio (vėliau radusio vietą Lentvario rūmuose), Stanislovo Augusto ir jo brolio, Lenkijos ir Lietuvos primo, Mykolo Jurgio Poniatovskio atvaizdai.⁵⁸

Tikrai žinoma kolekcijoje buvus Jano Mateikos *Senj*, Karolio Ripinskio *Advokato Ignoto Monkevičiaus portretą*, Jono Moračinskio *Prelatą*, Polikarpo Joteikos *Kunigo Staceikos portretą*, Jono Zenkevičiaus paveikslą *Motina*,

⁵⁷ Ralf de Montignoro, „Galerja typów wileńskich“, in: *Wilniańka*, 1909, Nr. 3, p. 2.

⁵⁸ Zofia Potocka z Tyszkiewiczów, *op. cit.*, l. 12–13.

močiutė ir anūkėlis, Paulavičiaus akvarelę *Lenkų karininko portretas* (šiandien puošiantį Palangos rūmų sienas), Vincento Slendzinskio piešinį sangvina *Dvi senių galvos*, Vankavičiaus darbą *Vyro su peruku ir šarvais portretas*⁵⁹. Grafas turėjo ir Adomo Honorio Kirkoro portretą⁶⁰ bei Sestšencevičiaus kūrinių⁶¹, taip pat ir užsienio meistrų, XVII a., XVIII a. ir XIX a. tapytų olandų, flamandų, italų, prancūzų ir lenkų, darbų. Dalis šios išpūdingos kolekcijos, ypač „lietuviškojo“ rinkinio, vėliau pateko į Vilniaus mokslo ir meno muziejaus draugijos rankas, kur A. Tiškevičius ėjo vicepirmininko pareigas ir buvo atsakingas už taikomosios dailės rinkinius.

Išskirtinę vietą senuosiuose rūmuose užėmė biblioteka, kurią sudarė spaudinių ir rankraščių kolekcijos. Į šį įdomų ir gausų rinkinį 1899 m. pateko XVIII a. Horodno dvaro savininko LDK etmono Liudviko Skumino Tiškevičiaus archyvas, kurį padovanojo ar pardavė pastarojo proanūkis Augustas Potockis. Vis dėlto daugiausia amžininkų dėmesio sulaukė apie 1902 m. įsigyta Gurskių biblioteka. Ją, iš viso apie 12 000 leidinių (!), „lengva ranka“ už 3000 rublių perleido Valerijono Gurskio sūnūs, norėjęs kuo greičiau atsikratyti vietą užimančiais daiktais⁶². Intriguoja tai, kad profesoriaus įpėdiniai ir net rinkinius saugojęs Gurskių namų valdytojas Eustachijus Jahilnickis nieko nenutuokė apie šio palikimo turinį ir vertę. Tuo tarpu grafo „uoslė“ retenybėms nenuvylė – vos pradėjus pakuoti ryšulius paaiškėjo, kad, be menkaverčių brošiūrų, teisminių dokumentų, čia esama ir išskirtinai vertingų, retų egzempliorių, pavyzdžiui, iki tol istorikams nežinotas Jono Sobieskio kalendorius – dienoraštis⁶³. Įvairiausi Vilniaus universitetą liečiantys

⁵⁹ Jolanta Širkaitė, „Vilniaus mokslo bičiulių draugija ir jos muziejaus rinkiniai“, in: *Kultūros istorijos tyrinėjimai*, t. 5, Vilnius: Gervelė, 1999, p. 350.

⁶⁰ Tikriausiai 1860 m. nutapytas Vincento Slendzinskio darbas.

⁶¹ Vilniaus mokslo ir meno muziejaus draugijos aukotojų knyga (alfabetine tvarka), in: LMAVB RS, f. 151, b. 331, l. 106.

⁶² Jacek Lipski, *Archiwum kuratorji wileńskiej X. Ad. Czartoryskiego*, Kraków, 1926, p. XI.

⁶³ Lucjan Uziębło, „Puścizna po profesorach wileńskich“, in: *Tygodnik ilustrowany*, 1902, Nr. 45, p. 886

dokumentai, tūkstančiai piešinių, grafikos darbų, kuriuos kadaise kūrė geriausi užsienio meistrai – visa tai beveik tris dešimtmečius gulėjo dulkėmis nuklotose dėžėse. Kolekcijos pagrindą sudarė Vilniaus universiteto profesoriaus Mykolo Pelkos-Polinskio rinkinys, kurį po savininko mirties 1848 m. priglaudė Valerijonas Gurskis, jo sesers vyras, vėliau kolekciją papildęs savo paties surinktomis vertybėmis.

Žinia apie sensacingą pirkinį pasklido greitai ir plačiai, o netrukus grafą aplankė Adomas Krasinskis ir Čartoriskio įgaliotinis Juzefas Kalenbachas. Būtent pastarajam pavyko susitarti, kad Vilniaus universiteto dokumentai, t. y. kuratoriaus Adomo Jurgio Čartoriskio kanceliarija, atitektų Čartoriskių muziejui Krokovoje. Tiškevičių įkalbėti tikriausiai nebuvo sunku – visai bibliotekai įkurdinti reikėjo vietos (juk paties grafo rinkiniai jau buvo solidūs iki to), bet dar svarbiau – Vilniaus universiteto istorijos liudininkų palikimas čia, Vilniuje, galėjo reikšti jų pražūtį, tad saugiau atrodė juos išgabenti kuo toliau nuo įtarių carinės valdžios akių. Juolab kad Čartoriskių muziejuje jau „laukė“ iš Paryžiaus atgabenta kita kuratorijos kanceliarijos dalis. Archyvo perdavimas vyko slapta, stengiantis nesukelti nė mažiausio įtarimo: vertybės buvo pakuojamos į mažus paketėlius ir siunčiamos įvairiems asmenims į Krokuvą, kur šie juos pristatydavo į muziejų. Tokiu būdu visa perpirktoji rinkinio dalis saugiai nugulė muziejaus lentynose⁶⁴.

Ne tik Čartoriskių muziejus gavo savo dalį. Kai kuriuos leidinius grafas dovanojo ar pardavė privatiems asmenis, kitais parėmė įvairias draugijas. Savęs taip pat nenuskriaudė – pasiliko įdomiausius egzempliorius.

⁶⁴ Jacek Lipski, *op. cit.*, p. XII. Rinkinys buvo sujungtas su paryžietiška dalimi ir pavadintas „Kunigaikščio Adomo Čartoriskio Vilniaus kuratorijos archyvu“ (lenk. *Archiwum kuratorji wileńskie x. Ad. Czartoryskiego*). Pradėtas katalogavimas, kurio rezultatas – kruopščiai Jaceko Lipskio parengtas ir 1926 m. Krokovoje išleistas katalogas. Kai Vilnius atsidūrė lenkų rankose ir vėl buvo atidarytas Vilniaus universitetas, pavadintas Stepono Batoro universitetu, buvo nuspręsta visą kuratorijos archyvą perduoti Vilniui. Čia jis tebėra iki šiol.

Tarp jų buvo keli šimtai bibliofilinių retenybų, kaip antai XVI a. Hieronimo Vietoro spaustuvėje Krokovoje išleisti *Salamono ir Markolfo pasikalbėjimai*, gotikinio šrifto pergamentinė lotyniška maldaknygė *Officium Beatae Mariae*, taip pat apie tūkstantis istorinių veikalų, daugybė XVIII a. – XIX a. pr. siekiančių periodinių, teologinių ar literatūrinių leidinių, XVII a. kalendorius, XVIII a. katalogai, keletas tūkstančių panegirikų. Ir visa tai apie 1909 m. turėjo atsidurti namuose Šv. Stepono g. 31. Rezidencija pakeitė vietą, tačiau savo svarbiausias funkcijas išlaikė, pavyzdžiui, liko pagrindine Vilniaus mokslo ir meno muziejaus draugijos susirinkimų vieta⁶⁵.

Tiškevičius Šv. Stepono priemiestyje rezidavo apie dešimtį metų. Išgyveno karą, tačiau 1920 m. į miestą įžengus rusams, su visa savo šeima ir daugybe kitų vis dėlto nusprendė palikti miestą ir pajudėjo Varšuvos link. Deja, ją pasiekusiųjų tarpe grafo jau nebuvo. Pasak Potockos, vos nuvykęs iki Rūdiškių Tiškevičius apsisuko ir grįžo atgal⁶⁶. O čia pateko tiesiai okupantams į rankas. Keletą savičių praleidęs Lukiškių kalėjime, galiausiai buvo nuvežtas į geležinkelio stotį ir išsiųstas į Minską. 1920 m. lapkričio 2 d. Edvardas Voinilovičius savo dienoraštyje įrašė:

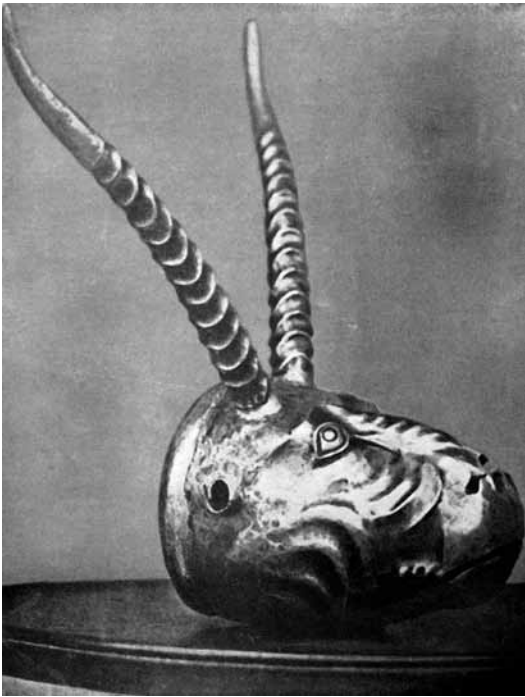
jie man papasakojo apie grafo Antano Tiškevičiaus suėmimą Vilniuje ir jo išvežimą prieš atiduodant miestą į lietuvių rankas, išsivežė jį į Minską, kur laikė mano sesers Kostrovickos namų rūsyje. <...> Kai iš Vilniaus atvyko darbininkų atstovai, reikalaudami Tiškevičių išlaisvinti, šie buvo įkišti į požemius, o Tiškevičius išvežtas į Rusijos gilumą. Minske 2000 asmenų buvo paskelbtas mirties nuosprendis.⁶⁷

Praėjus keliems mėnesiams šeimą pasiekė žinia, kad grafas 1920 m. gruodžio 23 d. Maskvoje atsisveikino su šiuo pasauliu.

⁶⁵ *Ibid.*, p. 46.

⁶⁶ Zofia Potocka z Tyszkiewiczów, *op. cit.*, l. 132.

⁶⁷ Edward Woyniłłowicz, *Wspomnienia 1847–1928. Część pierwsza*, Wilno: Komitet Uczczenia Ś. P. E. Woyniłłowicza, 1931, p. 303.

14. Sidabrinė antilopės galva iš Antano Tiškevičiaus rinkinio, in: Piotr Bieńkowski, „Skarb srebrny z Choniakowa“, in: *Światowit*, t. 12, Warszawa: Nakładem towarzystwa naukowego warszawskiego z zasiłku Ministerstwa wyznań religijn. I ośw. Publ., 1928

Silver head of an antelope from the collection of Count Antoni Tyszkiewicz

Tą, kas liko po jo, ėmėsi valdyti žmona, kai tik atsirado galimybė verslo reikalus perleidusi sūnui Mykolui ir žentui Jonui Pliateriui-Zyberkui, kuris 1940 m. figūruoja kaip jos namų administratorius. Atrodo, kad Vilniuje tebebuvo ir grafo kolekcija, ar bent jos dalis, mat „Choniakovo lobio“ pėdsakais sekęs Piotras Bieńkowskiis teigia, kad sidabrinė gazelės galva buvo Antano Tiškevičiaus rinkiniuose, kuriuos „dabar saugo našlė Vilniuje“⁶⁸ [14 il.].

⁶⁸ Piotr Bieńkowski, „Skarb srebrny z Choniakowa“, in: *Światowit*, t. 12, Warszawa: Nakładem towarzystwa naukowego warszawskiego z zasiłku Ministerstwa wyznań religijn. I ośw. Publ., 1928, p. 159.

Galbūt dalį to Elena 1932 m. persigabeno į naujus namus tuometinėje Napoleono aikštėje, kitkas, matyt, tebebuvo Šv. Stepono priemiestyje pas sūnų arba buvo priglausta giminaičių, padovanota atitinkamoms institucijoms, galiausiai išparduota. Šiandien su kadaise gausios kolekcijos likučiais galima susipažinti Lietuvos dailės muziejuje, kur saugomi keletas grafo Vilniaus mokslo ir meno draugijos muziejui dovanų egzempliorių. Horodno dvaro archyvas, regis, saugiai guli Vrublevskių bibliotekoje, taip pat ir dalis Tiškevičiaus bibliotekai priklaususių leidinių, o kuratorijos dokumentai – Vilniaus universitete. Apie 1940 m. ši Tiškevičių giminės šaka pasitraukė iš Lietuvos, visam laikui apleisdama namus Šv. Stepono priemiestyje. Jų kaimynas Dreizenštokas tais pačiais metais dar buvo Vilniuje, tačiau jau 1941 m. jis kartu su žmona Guta atsidūrė į lagerius išvežtų žydų sąrašuose⁶⁹. Tiškevičių sūnaus Mykolo linija nutrūko, o dukters Marijos palikuonys tebegyvena Kanadoje.

IŠVADOS

Šv. Stepono g. 27 ir 29 Vilniuje 2005–2009 m. iškilo naujas gyvenamųjų namų kompleksas „Stepono devintukas“. Modernios architektūros fone išsiskiria keletas XIX a. pab. – XX a. pr. datuotinių pastatų. Statybos darbų pradžioje vykę archeologiniai žvalgymai parodė, kad tai tik maža dalis čia buvusio tankaus užstatymo ir kad pagrindinė čia buvusių objektų paskirtis – pramoninė.

Pirminės struktūros stipriai nukentėjo 1944 m. liepos mėnesio įvykių metu. Po karo jokių atstatymo darbų nesimta – griuvėsiai sulyginti su žeme. Keletas karą atlaikiusių pastatų sovietmečiu naudoti kaip Grūdų paruošų ir kombinuotųjų pašarų pramonės komiteto remonto dirbtuvės, kas iš dalies leido jiems išlikti iki mūsų dienų.

Iki 1944 m. dalis tuometinio komplekso naudota kaip „Lietūkio“ elevatorius ir sandėliai, organizacijos žinion perėję 1940 m. pradžioje. Sutikrinus dabartinius

⁶⁹ *Lietuvos gyventojų genocidas: 1939–1941 m.*, t. 1, Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimų centras, 1999, p. 245.

duomenis su prieškariniais, paaiškėjo, kad šių dienų adresas nesutampa su anuometiniu, t. y. tai, kas dabar yra Šv. Stepono g. 27 ir 29, tada buvo atitinkamai 29 ir 31. Tarpukariu valda Šv. Stepono g. 27 (buv. 29) priklausė Tiškevičiams (1919–1937) ir žydui Aronui Dreizenštokui (1937–1940 m. sausis). Šv. Stepono g. 29 (buv. 31) grafų nuosavybe išliko iki pat šiems išvykstant iš Lietuvos 1940 metais. Būtent čia stovėjo namas, kuriame rezidavo patys savininkai: Antanas Tiškevičius (iki 1920), jo žmona Elena Civinskytė, duktė Marija ir sūnus Mykolas su šeima.

Visą ikikarinį kompleksą pastatė grafas Tiškevičius. Pagrindiniai darbai vyko 1895–1904 metais. Čia veikė garinis malūnas, kepykla (vienu metu net dvi), ketaus liejykla, mechaninės dirbtuvės, lentpjūvė, kalvė, o seniausiame ansamblio pastate prie gatvės (XVIII a. pab.) įkurta kontora. Šis pramoninis kompleksas buvo sklype Šv. Stepono g. 27 (buv. 29), o kadangi jis statytas imant paskolas iš Vilniaus žemės banko ir vėliau pastatus įkeičiant, išliko gausi šios vietos dokumentacija, leidžianti atlikti pirminio užstatymo rekonstrukciją. Gretimo sklypo Šv. Stepono g. 29 (buv. 31) planų ar kitokių dokumentų rasti nepavyko, todėl tiksliai atkurti čia buvusių statinių neįmanoma, nors kitokio pobūdžio šaltiniai (fotografijos, planai, senoji periodika, prisiminimai ir pan.) rodo, kad grafai rezidavo jau anksčiau stovėjusiame name, kuris buvo perdirbtas į rūmus. Tai buvo U formos, geltonų plytų, greičiausiai tinkuotas ir puoštas rustika pastatas.

Šv. Stepono g. 29 (31) buvusios miesto rezidencijos interjerą sudarė gausi apie 1909 m. iš rūmų Šv. Jurgio skersgatvyje perkelta meno kolekcija (skulptūra, Lietuvos ir užsienio dailė, baldai, porcelianas) ir antikvariniai baldai. Čia taip pat buvo įkurdinta ir biblioteka, kurios pagrindas – 1902 m. įsigyta Vilniaus universiteto profesoriaus Valerijono Gurskio biblioteka bei XVIII a. Horodno dvaro archyvas.

Šv. Stepono g. 27 ir 29 (buv. 29 ir 31) pramoninio gyvenamojo komplekso sumanytojas ir savininkas Antanas Tiškevičius dėl apdairiai pasirinktos veiklos krypties bemaž suspėjo su modernėjančia visuomene ir jos lūkesčiais, buvo vienas iš stambių tuometinės Lietuvos

pramonininkų ir vienas pirmųjų tiek pasiekusių kilmingųjų. Jis atstovavo naują aristokratijos kartą, kuri išlaikydama tipišką bajorišką sąmonę „karkasą“ ilgą laiką sugebėjo darniai sugyventi su besikeičiančiomis socialinėmis ir ekonominėmis šalies aplinkybėmis.

Gauta 2016 10 07

ŠALTINIAI

- Dėl Polesės dvaro Švenčionių paviete pirkimo akto dublikato išdavimo Kazimierui Kisieliui, 1919, in: LCVA, f. 129, ap. 2c, b. 35.
- Grafo Juozapo Tiškevičiaus įpėdinių turto dalybų aktas, 1897, in: LMAVB RS, f. 148, b. 304.
- „Lietūki“ valdybos protokolų knyga, 1939–1940, in: LCVA, f. 599, ap. 3, b. 2513, l. 105.
- Namų savininkų pranešimai apie gyventojus butų mokesčių klausimu: Šv. Stepono g. 29 ir 31, 1940, in: LCVA, f. 415, ap. 4, b. 86, l. 122–128.
- Namų savininkų pranešimai apie gyventojus butų mokesčių klausimu: Šv. Stepono g. 31, 1940, in: LCVA, f. 415, ap. 4, b. 78, l. 127–128.
- Potocka z Tyszkiewiczów Zofia, *Teki rodzinne: Tyszkiewiczowie, Potoccy, Lubomirscy, Zamoyscy*, in: Biblioteka Narodowa w Warszawie, Zbiory rękopisów (toliau – BNW ZR), akc. 10114, t. 13.
- Su Lietuva susijusių asmenų nekrologų rinkinys, in: LMAVB RS, SP 1210, T-Z.
- Vilniaus kvartalo Nr. 84 b tarp Šv. Stepono, Panerių ir Algirdo gatvių istorinė apybraiža, 1993, in: VRVA, f. 1019, ap. 11, b. 4794.
- Vilniaus miesto namų registracijos knyga: Šv. Stepono g. 29, 1919 06 04 – 1931 03 16, in: LCVA, f. 64, ap. 6, b. 10769.
- Vilniaus miesto namų registracijos knyga: Šv. Stepono g. 29, in: LCVA, f. 64, ap. 6, b. 10771.
- Vilniaus miesto namų registracijos knyga: Šv. Stepono g. 31, 1931 02 03 – 1940 01 23, in: LCVA, f. 64, ap. 6, b. 10775.
- Vilniaus miesto namų registracijos knyga: Šv. Stepono g. 31, 1931 01 30 – 1940 02 20, in: LCVA, f. 64, ap. 6, b. 10776.
- Vilniaus miesto stoties rajono detalaus išplanavimo projektas, Vilnius, 1965, in: VRVA, f. 1011, ap. 5, b. 187.

- Vilniaus miesto valdybos byla dėl grafo Antano Tiškevičiaus prašymo statyti du mūrinius pakhausus, 1910, in: LVIA, f. 938, ap. 4, b. 5093.
- Vilniaus miesto valdybos byla dėl grafo Antano Tiškevičiaus prašymo statyti mechanines dirbtuves ir duonos kepyklą, 1896–1909, in: LVIA, f. 382, ap. 1, b. 1700.
- Vilniaus mokslo ir meno muziejaus draugijos aukotojų knyga (alfabetine tvarka), in: LMAVB RS, f. 151, b. 331, l. 106.
- Vilniaus senamiesčio regeneravimo projekto korektūra. Vilniaus senamiesčio kvartalų 84–93 išankstiniai žvalgomieji tyrimai: fotofiksacija, t. 2, 1989, in: VRVA, f. 1019, ap. 11, b. 4393.
- Vilniaus žemės banko byla dėl grafo Antano Tiškevičiaus nekilnojamojo turto Aleksandro bulvare ir Kijevo gatvėje Vilniuje įkeitimo, 1910, in: LVIA, f. 544, ap. 1, b. 17254.
- Vilniaus žemės banko byla dėl grafo Antano Tiškevičiaus nekilnojamojo turto Šv. Stepono gatvėje Vilniuje įkeitimo, 1896–1909, in: LVIA, f. 544, ap. 1, b. 11669.
- Žinių lapai apie fabrikus, malūnus ir kitas įmones, 1941, in: LCVA, f. 599, ap. 6, b. 127.
- LITERATŪRA
- 1939 metų apyskaita, Kaunas: Lietūkis, 1940.
- R. Z., „Wilno“, in: *Kraj*, 1896, Nr. 46, p. 22.
- Bieńkowski Piotr, „Skarb srebrny z Choniakowa“, in: *Światowit*, t. 12, Warszawa: Nakładem towarzystwa naukowego warszawskiego z zasiłku Ministerstwa wyznań religijn. I ośw. Publ., 1928.
- „Dar“, in: *Kurjer Litewski*, 1906, Nr. 114, p. 2.
- De Montignoro Ralf, „Galerja typów wileńskich“, in: *Wilniańka*, 1909, Nr. 3, p. 2.
- Gocentas Vytautas, Radjusz Tadeusz, *m. 1840–2012*, Vilnius: Mintis, 2012.
- Janina z Puttkamerów Zółtowska, *Inne czasy, inni ludzie*, Londyn: Polska fundacja kulturalna, 1998.
- Jučas Mečislovas, *Gedimino aikštė Vilniuje*, Vilnius: Lietuvos TSR Mokslų akademija, Lietuvos istorijos institutas, 1980.
- Kas yra Lietūkis: kaip ūkininkai ir vartotojai bendromis jėgomis gali atlikti ūkinius reikalus*, Kaunas: Lietūkis, 1940.
- Kosiakiewicz Wincenty, „Trzy dni w Wilnie“, in: *Kraj*, 1897, Nr. 47, p. 468–475.
- Lietuvos gyventojų genocidas: 1939–1941 m.*, t. 1, Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimų centras, 1999.
- Lipski Jacek, *Archiwum kuratorji wileńskiej X. Ad. Czartoryskiego*, Kraków, 1926.
- Lukoševičius Vincentas, „Lietuvos žemės ūkio kooperatyvų sąjunga „Lietūkis““, in: *Pinigų studijos*, Vilnius: Lietuvos bankas, 2006, Nr. 2, p. 42–57.
- Lukšonytė-Tolvaišienė Nijolė, *Istorizmas ir modernas Vilniaus architektūroje*, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2000.
- Narkowicz Liliana, *Muzealnicy i kolekcjonerzy: zbiory rodziny Tyszkiewiczów i ich rola w zaborze rosyjskim*, Wrocław: Wrocławskie Towarzystwo Naukowe, 2013.
- Širkaitė Jolanta, „Vilniaus mokslo bičiulių draugija ir jos muziejaus rinkiniai“, in: *Kultūros istorijos tyrinėjimai*, t. 5, Vilnius: Gervelė, 1999, p. 350.
- „U hr. Antoniego Tyszkiewicza“, in: *Kraj*, 1902, Nr. 35, p. 370.
- Uziębło Lucjan, „Puścizna po profesorach wileńskich“, in: *Tygodnik ilustrowany*, 1902, Nr. 45, p. 886
- Vilnius, 1944: Jano ir Janušo Bulhakų fotografijų archyvas*, sudarytoja Margarita Matulytė, Vilnius: Lietuvos dailės muziejus, 2009.
- „Wilno“, in: *Kraj*, 1894, Nr. 2, p. 20.
- „Wilno“, in: *Kraj*, 1896, Nr. 46, p. 22.
- „Wilno“, in: *Kraj*, 1896, Nr. 49, p. 22.
- „Wilno“, in: *Kraj*, 1897, Nr. 34, p. 18.
- Woyniłłowicz Edward, *Wspomnienia 1847–1928. Część pierwsza*, Wilno: Komitet Uczczenia Ś. P. E. Woyniłłowicza, 1931.
- Žukovskis Robertas, „Žvalgomieji tyrinėjimai ir žvalgymai Šv. Stepono g. 29“, in: *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2006 m.*, Vilnius: Lietuvos kultūros paveldo departamentas, Lietuvos archeologijos draugija, 2007, p. 405.
- „Z Wilna“, in: *Kraj*, 1895, Nr. 10, p. 27.

DECODING THE “STEPONO DEVINTUKAS”

Aistė Bimbirytė-Mackevičienė

KEYWORDS: “Stepono devintukas”, St. Stephen’s suburb, industrial architecture, Antoni Tyszkiewicz, collection, 19th–20th century.

SUMMARY

The article is devoted to the prehistory of the newly built apartment complex “Stepono devintukas”, which is situated in the Vilnius Old Town near the bus terminal. Discoveries made during the construction works in 2005–2009 showed that the territory of the buildings that today are marked as 27 and 29 St. Stephen’s St. was fully built up at the end of the 19th century, and the primary function of this ensemble was more industrial than residential. Accordingly, the main intention of the research was to reconstruct the original structure and establish the circumstances of its development.

The archaeological analysis of the Vilnius city plan of 1938 also confirms the dense pre-war building of the area. Furthermore, it shows that the numeration of the plots changed: today’s 27 St. Stephen’s St. was 29, accordingly, 29 was 31. This significant fact leads us to the city’s register from the period of 1919–1940, which allow us to identify the owners of the complex. According to the register, both plots with all the pertaining buildings were the property of the famous Tyszkiewicz family in 1919–1937, while one of them, today’s 27 St. Stephen’s St., was sold to Aron Drejzensztok. Most intriguing is the fact that Count Antoni Tyszkiewicz, his wife Helena Cywińska, their daughter Maria and son Michał permanently resided in the house at 31 (today, 29) St. Stephen’s St.

Having the correct pre-war address was important for finding the construction drawings of 27 St. Stephen’s St. These documents leave us no doubts that the most intense building activity at 27 St. Stephen’s St. lasted from 1896 to 1904. A steam mill, a boiler house,

a copper-iron foundry, a flour storage, a forge, a mechanical manufactory and a sawmill were built under the supervision of the Count himself. What concerns the neighbouring plot, none of such drawings have survived or have been found yet. On the other hand, memoirs of the family members, newspapers, city plans or photographs suggest that a big U-shaped yellow brick building stood at 29 St. Stephen’s St. It must have been redesigned into a residential house circa 1909, when Count Tyszkiewicz went bankrupt and was forced to move there with all his family, his great collection of art and an impressive library. After the Count’s death in 1920, his property was administered by his widow and son. The situation changed circa 1940, when the family left Vilnius and moved to Poland. Also, according to archival sources, some part of the ensemble was used by the Lithuanian cooperative Lietūkis until 1944.

Photographs made after the events of July 1944, as well as those from the Soviet times or before the modern developments allow us to assume that these authentic structures were destroyed during World War II. Though some small buildings survived and were later used as a repair shop, large-scale reconstruction was never initiated.

Today, hardly any evidence of the Tyszkiewicz time is left, but the amount of work, its significance for the turn-of-the-century Vilnius and the influence of the owner’s personality can still be seen and reconstructed from archival sources. The “decoding” of architecture once again proves its relation to social, political and cultural changes of that period. This time it represents Count Antoni Tyszkiewicz as an example of a modern noble who managed to balance between the traditional aristocratic mentality and the new demands of society.